

Історико-екологічні аспекти

УДК 631.459(438.41)(091)

О. П. Ференець

к. іст. н.

Державний агроекологічний університет

М. О. Ференець

студент

Житомирський державний університет

З ІСТРІЇ БОРОТЬБИ З ЕРОЗІЄЮ ҐРУНТІВ НА ВОЛИНІ

Висвітлюються деякі аспекти боротьби з ерозією ґрунтів в Овруцькому повіті Волинської губернії в XIX ст.

Волинська губернія царської Росії займала територію теперішньої Житомирської, Рівненської, Волинської і частину Тернопільської та Хмельницької областей. Активне господарювання людини на цій території, вирубка лісів почалися після скасування кріпосного права і проведення селянської реформи в Російській імперії, коли відбувся розподіл земельних ресурсів і поміщики залишили за собою поля, а селянам віддали яри і пагорби. Все це зумовило катастрофічне руйнування культурного шару ґрунту.

Метою цієї статті є обговорення результатів дослідження шляхом наведення прикладів більш як столітньої давності боротьби з руйнуванням культурного шару та ерозією ґрунтів на Поліссі.

Яри, як найбільш повне проявлення ерозії ґрунту, здавна помічались людьми, але вже в XIX ст. про їх небезпеку заявили вчені та військові картографи. Велика увага приділялася ярам Овруцько-Словечанського кряжу, їх описує у військово-статистичному огляді (1887 р.) А. Забелін. Відомий академік П. А. Тутковський (1911 р.) відзначив, що яри біля села Збранок Овруцького повіту за короткий час значно збільшилися у довжину і з'явилися нові розгалуження. Загальна довжина всієї мережі ярів поблизу цього села складала більше 10 верст (10,7 км), а прорізана ними площа, займала понад 8 квадратних верст (9,1 км²) [1].

За попередніми даними, зібраними повітовими управліннями в 1906 році, під ярами було зайнято 3500 десятин (3815 га), з яких 2500 десятин (2725 га) знаходились на Овруцько-Словечанському кряжі. Всього в губернії нараховувався 681 яр, у тому числі в Житомирському повіті – 20, з площею 80 десятин (88 га), Новоград-Волинському – 15 (75 га), в Овруцькому – 253 яри (2725 га) [2].

Наведені дані не можна вважати повними, оскільки проводилося інструментальне обстеження тільки тих ярів, на яких планувалися роботи щодо їх закріплення.

© О. П. Ференець, М. О. Ференець

У 1950 році яри села Збранок за дослідженнями “Агроліспроєкту” займали площу 234,5 га. З вузьких ярів вони вже перетворилися у широку утворення. Яр біля села мав довжину 1330 м, ширину при вершині – 208 м, у середині – 246 та в гирлі – 191 м. За даними обстеження 1950–1952 рр., на Овруцько-Словечанському кряжі виявлено 4444 га ярів. За обліком земельного фонду станом на 01.01.1954 р. в Житомирській області нараховувалось 6800 га ярів та балок.

Причиною розвитку ерозії була вирубка лісів, безсистемне випасання худоби на схилах. У 70-х роках XIX ст. винищені величезні площі лісів. За даними П. Г. Вакулюка (1972 р.), обліснення Полісся зменшилось у 2,6 рази (на 72,8 %). У межах Волинської губернії було 5444,4 тис. га лісів, а за станом на 01.11.1970 р. – 2411,2 тис. га, тобто їх площа зменшилась у 2,25 рази.

Знищення лісів, випасання худоби на піщаних ґрунтах, розорювання легких піщаних ґрунтів призвели до утворення рухомих пісків.

У 1909 р. була проведена інструментальна зйомка піщаних масивів з внесенням їх до плану. Площа пісків у Волинській губернії виявилася рівною 15771,3 десятини (17190,7 га), у тому числі в Овруцькому повіті – 3301,8 десятини (3599 га). Встановлено, що приріст наносів пісків складав 1 % у рік. На Волині, згідно з планами землекористування, за даними лісового департаменту (1911 р.) він складав 3 % [3].

Збільшення кількості пісків та ярів почало носити характер народного лиха, і в 1898 році були організовані яро-піщані партії, які повинні були допомагати місцевому населенню в облісненні та закріпленні пісків і ярів, здійснювати технічне керівництво, нагляд за роботами, вести роз’яснювальну роботу.

Систематична боротьба з рухомими пісками, їх шелюгування та обліснення на Волині були розпочаті у 1907 році. Держава безкоштовно надавала саджанці; губернські та земські управління виділяли гроші для доставки їх до найближчої станції чи пристані, закупівлі лісокультурної зброї, найму земських наглядачів та ярових десятників, придбання матеріалу для виконання робіт, спрямованих на закріплення та охорону ярів. Господарства, що розташовані на пісках, за свій рахунок проводили доставку саджанців із залізниці чи пристані, здійснювали заходи щодо садіння та охорони насаджень. Після цього яри та смуги біля них переходили у повне розпорядження ярозакріпника строком до 12 років.

Восени 1907 року були розпочаті роботи, спрямовані на закріплення ярів у трьох повітах. Всього насаджено шелюги 157,95 десятини (172,2 га), у тому числі в Овруцькому повіті – 73,75 десятин (80,4 га).

У 1908 році обсяг насаджень збільшився до 255,87 десятин (178,9 га).

Крім того, у вигляді експерименту було посаджено 5,5 десятин сосни (6 га). Висадка сосни дала добрі результати, з’явився великий попит на основні саджанці.

Весною 1909 року був закладений розсадник площею 3,2 дес. (3,5 га). У 1914 році постійних розсадників було 10 (площею 19,2 дес. – 21 га), тимчасових – 4 (1,81 га), плантацій тополі – 8 (3,35 га), плантацій шелюги – 10 (193,7 га). У розсадниках і на плантаціях до осені 1915 року нараховувалось близько 23,5 тис. черенків. П'ять розсадників знаходились в Овруцькому повіті із запасом саджанців понад 5,6 млн. штук.

За даними Житомирського губернського земельного управління за десять років (1908–1917) закріплено 4395,5 дес. (4791 га) пісків, або 27,8 % від площі виявлених, насадження шелюги займали 2186,3 дес. (2983 га), сосни та інших деревних порід – 1048,5 дес. (1142,9 га).

У Волинській губернії ліс на пісках був посаджений на площі 2408 га, що складало 10 % від насаджень лісу в Росії.

За висновками спеціалістів яро-піщаних партій у 1923 році насадження сосни на пісках у віці 10,12,15 років росли добре, шелюга вимагала вирубки.

Робота над закріпленням рухомих пісків досягла бажаних результатів, що зводились до усунення їх шкідливих властивостей. Значні площі перетворилися у виробничі. Проте, на жаль, роботи були проведені лише на невеликій площі. (27,8 %).

Закріплення ярів у Волинській губернії почалося пізніше, ніж закріплення пісків, хоча шкоди від них було набагато більше. Вперше такі роботи почалися у серпні 1910 року в Устилузі Володимир-Волинського повіту.

Восени 1911 року були здійснені певні роботи на території Першого Псищінського (Зарічанського) яру, що розташований поблизу Житомира по Бердичівському шосе. Цей яр мав довжину 575 м, середню ширину – 21,22 м, глибину – 8,5 м, водозбиральну площу – 89,3 га.

У 1912 році вказаний яр був обліснений: по дну насаджені черенки тополі, а по відкосах і в прияровій смузі – саджанці листяних дерев та чагарників, частково – сосни. Навколо насаджень споруджена огорожа з жердин. Ріст яру зупинений і в довжину, і в глибину.

За даними губернських організацій за 8 років (1910–1917) був виконаний лише невеликий обсяг робіт, спрямований на закріплення та обліснення ярів. З 681 яру таких робіт було проведено лише на 71 яру (10,4 %), з них укріплено і обліснено 41 яр, укріплено механічно 28, закінчено закріплення 13 ярів, побудовано похилих лотків 72, висячих – 8, побудовано поперечних перегородок 354, зроблено підпірні стінки у 26 відсотків.

Закріплювались в першу чергу ті яри, що загрожували спорудам і дорогам. Наприклад, у с. Станишівка яри підходили до будівель училища і церкви, у селах Левкові та Псищах, тепер с. Зарічани, – до дороги. Для закріплення використовували місцеві дешеві матеріали.

З 1918 по 1923 рр. меліоративних робіт у Волинській губернії не проводили.

У квітні 1923 року при губернському лісоуправлінні була відновлена діяльність яро-піщаних партій. Тоді заклали лісорозсадник площею 1,98 га; 15 листопада 1924 року у звіті яро-піщаних партій про результати лісомеліоративних робіт за 1924 р. зазначалося, що за цей же 1924 р. було посаджено 123 га шелуги, 56,1 га – сосони, закладено 2,5 га розсадників, зібрано 197 пудів насіння деревних порід. Закріплення ярів не проводили через відсутність коштів.

З 1 січня 1925 року роботи над облісненням і закріпленням пісків та ярів були передані губернському земельному управлінню. У 1926 році була створена дослідна ярова станція близько м. Новосилля Орловської області, у плани якої входили роботи в Україні, але вони не проводилися.

Після Великої Вітчизняної війни роботу, спрямовану на закріплення пісків та ярів шляхом обліснення почали проводити лісгоспи та їх лісозахисні станції.

У період 1951–1953 рр. в Житомирській області було організовано шість лісозахисних станцій: Бердичівська, Житомирська, Ємільчинська, Коростишівська, Коростенська, Овруцька, які працюють і понині, але діяльність їх незначна, особливо в роки незалежності України.

Висновок

Ерозія ґрунтів, яка є часткою екологічної кризи прогресує і сьогодні Тому, використовуючи досвід минулого, необхідно в масштабах України започаткувати державну програму, на основі якої створити промислове об'єднання і передати йому землі, де потрібна термінова боротьба з ерозією ґрунту в приватну власність з правом продажу після відновлення. Тільки там, де є господар, збережеться родюча земля і буде процвітати екологічна культура.

Література

1. *Бельский С. В.* К петрографии Волины Песчаниям Житомирского, Овручского и Новоград-Волинского уездов. // Труды общества исследователей Волины. – Т.7. С. 3–37. Житомир, 1915.
2. *Тутковский П. А.* Краткий гидрографический очерк Центрального и Южного Полесья // Труды общества исследователей Волины. – Т.2. Житомир, 1910.
3. *Тутковский П. А.* Побережье реки Норинь в Овручском уезде. // Труды общества исследователей Волины – Т. 6. С. 85–88. Житомир, 1911.